

Tercan, Mustafa Işkın, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Nizâmiye ve Bahriye Ordusuna Kur’a Usûlüyle Asker Alımı (1846-1860)”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 9/19, ss.385-400.
DOI: 10.31765/karen.1267691

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanmış olan “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Zorunlu ve Gönüllü Askerlik Uygulamaları (1839-1860)” adlı tezin yeniden düzenlenmesinden üretilmiştir.

** Dr.,
İstanbul/TÜRKİYE

 m77tercan@gmail.com

ORCID : 0000-0001-8523-0785

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Askerî Reform, Merkezileşme, Zorunlu Askerlik, Kur’a Sistemi

Keywords: Eastern Black Sea Region, Military Reform, Centralization, Conscription, Ballot System

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ’NDE NİZÂMIYE VE BAHRİYE ORDUSUNA KUR’A USÛLÜYLE ASKER ALIMI (1846-1860)*

Mustafa Iřkın TERCAN**

Öz: Yunan İsyânındaki (1821-1829) rollerinden dolayı Rum denizciler Osmanlı donanmasından uzaklaştırılarak yerlerine Müslümanlar alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi’ni içine Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları Tersâne-i Âmire ve donanmaya asker toplama bölgesi olarak tahsis edilmiştir Zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesine Sultan II. Mahmud zamanında karar verilmiş olsa da ilk ayrıntılı düzenleme, 1846’da ilan edilen Kur’a Kanunnamesi’ydi. Kur’a usûlünün kabulüyle kolektif askerlik yükümlülüğünün yerini bireysel yükümlülük aldı ve kur’a usûlü zorunlu askerlik sisteminin ana mekanizması oldu. Fakat bu asker celbi yöntemini hukuki olarak benimsemek ile pratikte uygulamak arasında büyük farklar vardı. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin 1834-1860 tarihleri arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’nin insan kaynağını seferber etme bağlamında öncelikle, zorunlu askerlik uygulamasını yerleştirmek isteyen devletin, bölgeye askerî ve idari olarak nüfuz etme çabasının ne ölçüde başarılı olduğu araştırılmıştır. Ardından merkezî yönetimin kur’a usûlü uygulaması sırasında karşılaştığı güçlükler ve ahalinin çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler ile nasıl mücadele ettiği incelenerek bir sonuca ulaşılmıştır.

RECRUITMENT INTO THE NAVAL AND REGULAR ARMIES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION THROUGH THE LOTTERY SYSTEM (1846-1860)

Abstract: Due to their roles in the Greek Rebellion (1821-1829), Greek sailors were gradually removed from the Ottoman Navy, and Muslims began to be recruited in their place. In this context, starting from the year 1834, the Eastern Black Sea Region, including Trabzon, Canik, and Karahisar-i Şarkî sanjaks, was designated as a recruitment area for the Imperial Arsenal and navy. Although the decision to implement compulsory military service was made during the reign of Sultan Mahmud II, the first detailed regulation was the “Kur’a Kanunnamesi” announced in 1846. With the adoption of the kur’a system, collective military service obligation was replaced by individual obligation, and the kur’a method became the main mechanism of the compulsory military service system. However, there were significant differences between adopting this conscription method legally and implementing it in practice. This

Geliş Tarihi / Received Date: 19.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.09.2023

study investigates the extent to which the Ottoman State, between the years 1834-1860, was successful in its efforts to mobilize the human resources of the Eastern Black Sea Region in the context of establishing compulsory

military service. It also examines the difficulties faced by the central government during the implementation of the kur'a system and how it dealt with the reactions from various segments of the population, ultimately drawing a conclusion.

Giriş

Yunan İsyânındaki (1821-1829) faaliyetlerinden dolayı Rum denizciler Osmanlı Donanması'ndan uzaklaştırılarak yerlerine Müslümanlar alınmaya başlanmıştır. Böylece donanmanın uzun zamandır asker topladığı bölgeler tamamen terk edilmiştir. Bu bağlamda II. Mahmud dönemi (1808-1839) Doğu Karadeniz Bölgesi'nin askerî tarihi açısından tam bir dönüm noktası olmuştur. 1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi'ni içine alan Trabzon Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalar Tersâne-i Âmire için neferlerin toplanacağı mahaller olarak seçilmiştir. Zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesine Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında karar verilmiş olsa da ilk ayrıntılı düzenleme, 1846'da ilan edilen Kur'a Kanunnamesi'ydi. Bu düzenlemede, muvazzaf ordunun beş ordu olarak tertip ve tanzim edildiği, her bir orduya Osmanlı topraklarında birer daire tahsis edildiği ve muvazzaf askerlerin beş sene hizmet ettikten sonra "*kâr ve kesbleriyle meşgûl olmak*" üzere yedi yıl sürecek rediflik görevini ifa etmek için vilayetlerine gönderilecekleri ve terhis edilen her nefer yerine o ordu bölgesinde yirmi ile yirmi beş yaşları arasında, esnân-ı askeriyede bulunanların kur'a usûlü ile yeni nefer olarak alınacağı ifade edilmiştir. Yine bu kanunnameye göre, her ordunun asker tahrir bölgesinde bulunan kazaların nüfuslarına göre ayrılan kotalarına riayet edilecek ve askerlik süresini tamamlayacak olan kişiler önceden tespit edildikten sonra nüfus defterleri esas alınarak firar ve hastalık sebebiyle kur'a isabet etmesine rağmen orduya katılamayacaklar yüzde beş ve on oranında hesaplandıktan sonra kazanın o sene ne kadar asker çıkaracağını tespit edilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte başka kazalara kayıtlı iken tahsil veya ticaret maksadıyla geçici olarak kur'a çekilirken kazada bulunanlar o kur'a dahil edilmeyip kendi kazalarında gıyaplarında kur'a çekilecekti.¹ Kur'a usûlünün kabulüyle kolektif askerlik yükümlülüğünün yerini bireysel yükümlülük aldı ve kur'a usûlü zorunlu askerlik sisteminin ana mekanizması oldu. Fakat bu asker celbi yöntemini hukuki olarak benimsemek ile pratikte uygulamak arasında büyük farklar vardı. Bu çalışma Doğu Karadeniz Bölgesi'nin insan kaynağını seferber etme bağlamında üç amaç belirlemiştir. Bunlardan birincisi, merkezî yönetimin bölgede zorunlu askerlik uygulamasını yerleştirme çabası sürecinde mülkî taksimatın arka planındaki askerî, idarî ve sosyal boyutlarını anlama çabasıdır. İkincisi devletin bölgeye askerî ve idarî olarak nüfûz etme çabasının ne ölçüde başarılı olduğudur. Üçüncüsü, merkezî yönetimin kur'a usûlü uygulaması sırasında karşılaştığı güçlükler ve ahalinin çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler ile nasıl mücadele ettiğidir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin XIX. yüzyıl tarihi ile ilgili mevcut literatürün büyük bir kısmı Tanzimat uygulamalarıyla birlikte Trabzon ve çevresinin idari, sosyal ve iktisadi yapısının değişimi üzerinde duran çalışmalardır. Bu bakımdan Özgür Yılmaz'ın Osmanlı, Fransız, İngiliz ve Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanarak hazırladığı "Tanzimat Döneminde Trabzon", E. Esen Sarioğlan'ın "Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1850)", Abdullah Saydam'ın "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851) ile Hamdi Özdiş'in 1864 ve 1867'de Vilayet Nizamnameleriyle başlayan Osmanlı idari taksimatının II. Abdülhamid döneminde Trabzon Vilayeti'ne nasıl yansıdığı, yerel güçlerin hem kendi aralarında hem de merkez ile aralarındaki ilişkileri incelediği "Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset Ve Devlet (1876-1909)" adlı tez çalışması zikredilebilir.

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kanunname-i Askerî Defterleri (A. DVNS. KNA. d.) 7/ 6.

Trabzon'un üzerinde en dikkate değer çalışmalardan birisi de hiç şüphesiz ki Michael Meeker'in Of üzerinde yaptığı "İmparatorluktan Gelen Bir Ulus" adlı eseridir. Her ne kadar Meeker bu çalışmasında tek bir kasaba/kaza üzerinde yoğunlaşsa da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yönelik değerlendirmelerde de bulunmuştur. Buna karşın yazarın bu antropolojik çalışmasında kullanılan kaynakların tamamına yakınının konsolos raporlarına dayalı olması ve Osmanlı arşiv kaynaklarından neredeyse hiç yararlanılmamış olması kaynak çeşitliliği bakımından eleştirel tutumu elden bırakmamayı gerektirmektedir.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz çalışmalar gösteriyor ki bilhassa XIX. yüzyıl Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi söz konusu olduğunda siyasi ve idari boyutlarıyla ele alınmış birçok akademik çalışma mevcutken bölgesel askerî tarih çalışmalarının tatmin edici bir gelişmişlikten uzak olduğu görülmektedir. Oysaki ordulardaki dönüşüm devletin siyasal, sosyal, idari ve ekonomik faaliyetlerini de kapsayan değişiklikleri gündeme getirmektedir. Bu bağlamda çalışmamız arşiv kaynaklarının ışığında, zorunlu askerlik uygulamasının yerel düzeyde idari taksimattan, iç güvenliğe hatta din değiştirmek gibi birçok meseleyle yakından ilişkili olduğunu göstermeye çalışacaktır.

1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Müslüman Ahalisinin Asâkir-i Bahriyye'ye Tahsisi

Asâkir-i Mansûre Ordusu ne Osmanlı-Rus Harbi'nde (1828-1829) ne de Mora Seferi'nin ardından Sultan II. Mahmud'dan yeni bölgelerin idaresini talep eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı isyan sırasında (1831-1833) başarılı olabilmisti. Diğer taraftan II. Mahmud ve devlet ricali, Mansûre ordusunun muvazzaf asker miktarı yeterli olmadığında başvuru hem nefir-i 'amm uygulamasına son vermek ve ücretli asker ihtiyacını asgari seviyeye indirmek, hem de kışlada devamlı tutulan muvazzaf askerinin malî yükünden kurtulmak için Redif-i Asâkir-i Mansûre ismiyle yeni bir askerî organizasyonun kurulmasına karar verdi.² 26 Mart 1834 tarihli Takvim-i Vekâyi nüshasında yayınlanan "Husus-ı Redif Mansûre-i Asâkir-i Muhammediyye" başlıklı yazıda, Redif askerî teşkilatının kuruluşu hakkında verilen bilgide: "tertip olunan Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye muvazzaf asker misillü daima hizmetde bulunmayup fakat sefer vuku'nda ledel icap işe yarayanlar muvazzaf askerle beraber istihdam olunarak" sadece savaş hâlinde devreye sokulacağı vurgulanmıştı. Böylece hem ahali yurtlarında ziraat ve ticaretleriyle uğraşabilecek hem de "usûl-ı harbiyye ve sanâyi'-i cihâdiyede iktisâb-ı fûnûn ve mehâret etmiş müretteb ve muntazam cünud-ı kesîre mevcud" bulunmuş olacaktı.³

Teşkilat nizâmnamesine göre; Redif-i Asâkir-i Mansûre'ye her sancakta, "yirmi üç yaşından otuz iki yaşına kadar olan ahâlden hüsn-i havâhişleriyle" redif askeri temin edilerek zabitler dahil 1.400 neferden oluşan taburlar ihdas edilecekti. Redif birliklerine zabit temini için, sadece kazalarının askerî işleriyle ilgilenmeleri koşuluyla, hanedan ve kişizâdelerinden temin edilmesine karar verilmişti. Ayrıca, sultanın hususî mülkü olan, maden bulunan ve vakıf arazisi olan yerlerde yaşayan ahalinin imtiyazları gözetilmeyecek ve buralardan da Redif celp olunacaktı. Böylece asker çıkaramayacak olan küçük sancaklar yakınlarındaki başka bir sancakla birlikte birleşerek bir tabur çıkarabileceklerdi. Yalnız "deniz ile ülfeti olan bazı sevâhilde kâin kazâlar ahâlisi redif nizâmına karıştırılmayarak asâkir-i bahriyyeye tahsis olunmak üzere mahalleri" ayrılacaktı.⁴

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardında bahriyyenin idaresinde yapılan bir değişiklikte Tersâne Eminliği kaldırılmış ve yerine Bahriyye Müsteşarlığı kurulmuştu.⁵ Sonrasında ise Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye teşkilatı oluşturulmuştur. Bu adım sayesinde modern bahriyye sisteminin ilk temelleri atılmıştır. Yeni sistemde kayada değer ilk değişiklik savaş gemilerinde

² Kütükoğlu, 1981: 127.

³ *Takvim-i Vekâyi*, Sayı, 87 (29 Ra. 1250 / 5 Ağustos 1834). Yıldız, 2009: 254-255.

⁴ BOA.A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 1-2 (Evâhir Ra. 1250 / 28 Temmuz-6Ağustos 1834).

⁵ Gencer, 2001: 121.

personelin iki kısma ayrılmasıyla olmuştur. Bunlardan ilki Asâkir-i Mansure-i Bahriyye ve ikincisi ise Gedikliyân-ı Seferberân olarak adlandırılmıştır.⁶ Bunun dışında 1834 yılında yayınlanan fermana göre, Anadolu sahillerindeki kazaların “maslahat-ı askeriyesi” Tersâne-i Âmire’ye bağlanarak on yaşından yirmi beş yaşına kadar mevcut olan ahalisinden “*beher on neferde bir nefer*” münavebe usûlüyle İstanbul’a celp edilerek Tersâne-i Âmire’de bir veya iki yıl talim ettirildikten sonra memleketlerine geri gönderilmesine ve yerlerine diğerlerinin celp edilmesine karar verilmiştir. Bu kaza askerlerinin toplanmasına ise kaymakam, mütesellim ve voyvodalar sorumlu olacaklardı. 1834 tarihinde yapılan bu düzenleme ile Gelibolu Sancağı ve Karadeniz Bölgesi’nde Bolu (Ereğli, Akçeşehir, Üskübî, Hisarönü ve Gölpazarı), Viranşehir (Bartın, Amasra, Benderkili), Kastamonu (İstefen), Sinop, Ayandon, Gerze, İnebolu, Hoşalay, Abana nam-ı diğer Keynolu ve Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları Tersâne-i Âmire ve donanmaya asker toplama bölgesi olarak tahsis edilmiştir.⁷

2. XIX. Yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi’nin İdarî Yapısı

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon Eyaletine bağlı sancaklar Trabzon, Gümüşhane, Karahisar-i Şarkî, Gönve ve Canik’ten müteşekkil olup bu dönemde Canik bağımsız bir muhassallık, Gümüşhane ise emanet olarak yönetilmekteydi. Trabzon valisinin aynı zamanda Canik Muhassılı ve Gümüşhane Emmini olduğu zamanlar da bulunmakla birlikte; genelde buralar, atanmasında valinin de rol oynadığı ayrı bir yönetici tarafından idare olunmaktaydı. 1796 (H. 1211) tarihine ait bir sicil kaydında Trabzon kazaları olarak sayılan yerler arasında Canik, Karahisar-i Şarkî kazaları bulunmamaktaydı. Belirtilen kayıta Nefs-i Trabzon, Sürmene, Of, Keşâb, Giresun, Kürtün, Tirebolu, Rize, Mavri (Mapavri), Maçuka (Maçka), Yivebolu (Görel), Gümüşhane, Arhavi, Batum, Ünye, Soğucak, Faş ve Sohum Trabzon’un kazaları olarak belirtilmiştir.⁸ Bunun gibi XIX. yüzyılın başlarında hazırlanan başka bir defterde ise Çavri kazası hariç diğer kazalar yukarıdaki gibi gösterilmiştir. Bu kaynakta Gönve Sancağı’ndan bahsedilerek Hemşin, Atina, Arhavi ve Viçe/ Fındıklı’nın bu sancağa bağlı olduğu kaydedilmiştir.⁹ 1810 (H. 1225) yılı Trabzon kazalarının imdad-ı seferiye miktarını gösteren kayıta kazalar; Giresun, Keşâb, Tirebolu, Akçaabat, nefis-i Trabzon, Görel, Yomra, Maçka, Sürmene, Of ve Rize olarak kaydedilmiştir.¹⁰ Bu da gösteriyor ki Canik Sancağı bağımsız bir muhassallık olması vesilesiyle, zaman zaman eyalete bağlı sancaklardan biri olarak gösterilmemektedir. Fakat 1824 tarihinden itibaren Canik Sancağı artık Trabzon Eyaleti ile tevcih edilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren XIX. yüzyıl ortalarına kadar Trabzon Eyaleti valileri aynı zamanda Canik Sancağı’nın muhassılı suretiyle tasarruf ettikleri; ancak mülkî taksimat bakımından burası hâlâ, Sivas Eyaleti içinde olduğu görülmektedir. Zira 1831 tarihinde Canik Sancağı, Sivas Eyaleti’nin bünyesinde yazılmıştır.¹¹

Tanzimat’ın 1847 tarihinde Trabzon Eyaleti’nde uygulanmaya başlamasıyla birlikte idarî yapılanmada yeniden değişikliğe gidildi. Yeni taksimata göre, Trabzon Eyaleti, Karahisar-i Şarkî, Canik ve Batum ve Gönve sancaklarında oluşmaktadır. 1850 yılında ise mülkî yönetimde yeni bazı değişiklikler oldu. Buna göre, eyalet Trabzon, Canik, Ordu, Karahisar-i Şarkî, Gümüşhane

⁶ Örenç, 2013: 134.

⁷ BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 5-6 (Evâil-i Râ. 1250 / 7-14 Ağustos 1834). Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları için bkz. BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 26 (Evâil-i B. 1250 / 3-13 Kasım 1834). 1834’ün Kasım ayında Sultan Mahmud tarafından, Trabzon Valisi Hazinezarzâde Osman Paşa’ya “Donanma-yı Hümâyûnumda istihdam edilmek üzere Trabzon, Canik ve Karahisar-i Şarkî” sancaklarından tertip edilen Asâkir-i Bahriyye neferleri takım takım İstanbul’a gönderilirken bütün ihtiyaçlarının karşılanması için bir emir gönderilmiştir. BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 26 (Evâil-i B. 1250 / 3-13 Kasım 1834).

⁸ Saydam, 2006: 286-287.

⁹ Yılmaz, 2014: 141.

¹⁰ Akbal, 1951: 626.

¹¹ Kılıç, 2006: 36. Bunun gibi Canik’in Trabzon ile olan idarî ilişkisi bağlamında H. 26 M. 1263 (14 Ocak 1847) tarihli bir kayıta İsmail Rahmi Paşa’nın (1846-1848) divanının adı “Eyalet-i Trabzon, Muhassıl-ı Canik ve emanet-i Gümüşhane ve mülhikatı saire” şeklinde gösterilmektedir. Bu da Canik’in bağımsız bir muhassıl olarak durumunu Tanzimat’ın Trabzon Eyaleti’ne uygulanmasın öncesine kadar devam ettiğini göstermektedir. Yılmaz, 2014: 142.

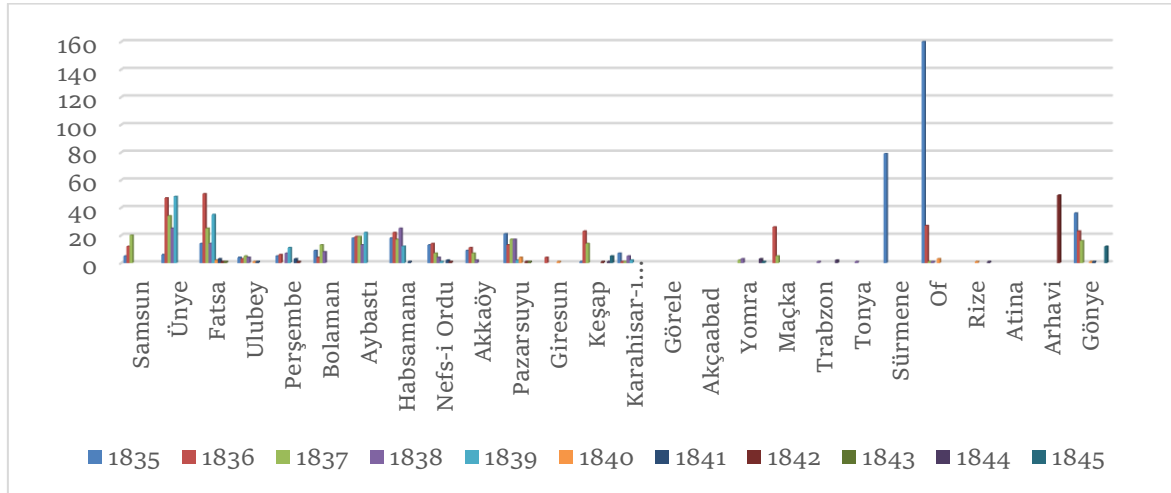
ve Gonye sancaklarından ibarettir. Fakat 1851 tarihinde Batum ve çevresi yeni kurulan Lazistan sancağına katılmıştır. 1855-1858 tarihlerinde ise Trabzon Eyaleti; Canik, Trabzon, Karahisar-i Şarkî, Gümüşhane ve Lazistan olmak üzere beş sancaktan oluşmaktadır.¹²

1860 tarihinde Trabzon Vilâyeti Trabzon merkez sancağı ile Ordu, Karahisar-i Şarkî, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktaydı. 1864 Vilâyet Nizamnamesi'nin 1867'de ülke genelinde uygulanmaya başlaması sonucu Trabzon Vilâyeti'nde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu bağlamda Ordu sancağı kaldırılmış ve Trabzon Vilâyeti Trabzon merkez, Canik, Gümüşhane ve Lazistan adında dört sancak olarak yeniden tanzim edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Batum'un elden çıkmasıyla, Rize yeni merkez haline getirilerek, Lazistan Sancağı yeniden kurulmuştur. Canik Sancağı ise 1873'ten 1878'de müstakil bir sancak olarak doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilmiştir.¹³

3. Anadolu Ordusu ve Tersâne-i Âmire Arasında Taksimat ve Yerel Güçlerin Tepkisi

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Anadolu Ordusu ile Tersane-i Âmire Dairesi arasında taksim edilmeden önceki on yıllık (1835-1845) nüfus kayıtlarına bakıldığında, Samsun, Fatsa, Perşembe, Bolaman, nefs-i Ordu, Akköy, Pazarsuyu, Maçka, Ardeşen, Gonye ve Batum sahil kazaları sadece bahriyeye asker verirken; Giresun, Keşap, Akçaabad, Vakfikebir, Görele, Trabzon ve Rize, deniz kıyısında olan kazalar olmalarına rağmen sadece kara ordusuna asker vermişlerdir.¹⁴ Diğer taraftan yüksek bölgelerdeki kazaların da bahriyeye asker verdiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Ulubey, Habsamana (Gölköy), Aybastı ve Karahisar-i Şarkî'nin iç kesimleri sayılabilir.¹⁵ Bazı kazalar ise hem Asâkir-i Bahriyye'ye hem de Mansûre / Nizâmiye'ye asker vermiştir.¹⁶ Misal olarak Of, 1835 tarihinde, 160 nefer ile bahriyeye en fazla asker veren kaza olarak görünürken; Rize ise 163 nefer ile Mansûre ordusuna en fazla askeri vermiştir. 1836 tarihli nüfus kayıtlarına göre, Of Mansûre ordusuna 178 ve 1838'deki kayıtlarda ise 167 asker ile en fazla asker gönderen kazadır. Rize ise ikinci sıradadır. Buna mukabil 1841-1845 arasında Of ve Rize'den Bahriyye veya Nizâmiye ordusuna gitmiş nefer kaydına rastlanmamıştır. Ünye, Ordu (Bayramlı), Karahisar-i Şarkî, Maçka, Tonya, Sürmene, Of, Atina, Arhavi daha az sayılarda olmakla birlikte hem Bahriyye'ye hem de Mansûre'ye asker veren kazalardır.

Grafik 1. Nüfus Defterlerine Göre 1835-1845 Tarihleri Arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Bahriyye Askeri Olarak Giden Müslim Erkeklerin Dağılımı

¹² Çadırcı, 2011: 86-87.

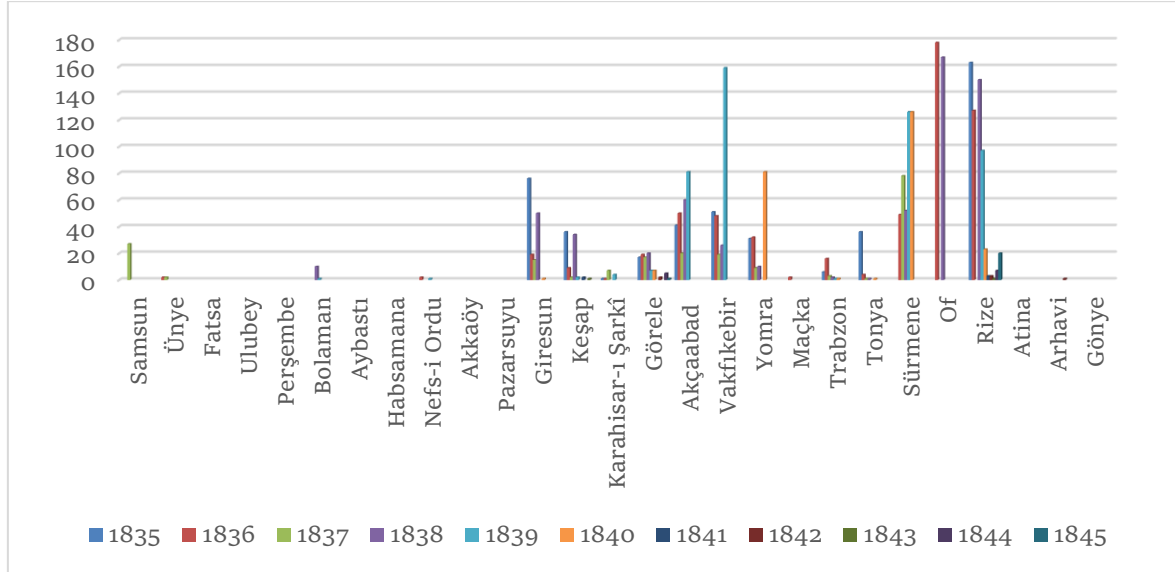
¹³ Aygün, 2010: 50.

¹⁴ İpek, vd, 2018. Günaydın, 2011. Hürol, 2017. Hiçyılmaz, 2011. Arhavi, Hopa, Fındıklı nüfus kayıtlarında Bahriyye ve Nizâmiye asker kaydına rastlanmamıştır. Hiçyılmaz, 2015.

¹⁵ Kıvrım, 2015. Demirkol, 2016.

¹⁶ Maçka Nüfus Defteri için Bkz. BOA. Nüfus Defterleri (NFS. d.) 1100. Büyük, 2011. Bacacı, vd, 2011. Alıkcılıç, vd, 2013.

Grafik 2. Nüfus Defterlerine Göre 1835-1845 Tarihleri Arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Nizâmiye Askeri Olarak Giden Müslim Erkeklerin Dağılımı

18 Eylül 1843 tarihinde Takvim-i Vekâyi nüshasında yayınlanan “*Tensikât-ı Celîle-i Askeriyye*”ye dair kanunda ordu bölgeleri şu şekilde taksim edilmişti: Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu’na ayrılan asker alım bölgeleri; Vidin, Selanik, Silistre eyaleti, Üsküp Sancağı, Kalkandere, İvanye, Vulçitrin, Ohri, Elbasan Prizren, Dukakin, İskenderiye, Yanya, Avlonya ve Delvine gibi Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarıydı. Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu’nun asker toplama bölgesi; Sivas, Erzurum, Kars eyaleti, Çıldır, Van sancakları ile Maden-i Hümâyûn kazaları, Musul, Karahisar-ı Şarkî, Gümüşhane sancakları ve Diyarbakır Eyalatı idi. Dersaadet Ordu-yı Hümâyûnu’na ise Ankara, Kocaeli Sancağı hariç Bolu Eyaleti, Çirmen, Suyolu köyleri Teke, Hamid, Alâiye hariç Konya Eyaleti. Arabistan Ordu-yı Hümâyûnu’na ayrılan asker tahrir bölgeleri; Adana, Tarsus, Uzeyr, Şam, Halep, Sayda, Trablus, Urfa ve Maraş’tı. Hassa Ordu-yı Hümâyûn bölgesinde bulunan asker toplama merkezleri ise Hüdevandigâr, Teke, Hamid ve Alâiye sancakları ile Aydın Eyaleti ve Biga sancağıdır. Tersane-i Âmire’ye asker toplama mahalleri olarak Gelibolu, Trabzon, Canik, Ordu ve Ünye’de ikâmet eden erkek nüfus ayrılmıştır.¹⁷

1845 (H. 1261) tarihinde alınan bir kararla Trabzon Vilayeti’ne bağlı Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarkî sancakları, Tersâne-i Âmire Dairesi’nden Anadolu Ordu-yı Hümâyûn Dairesi’ne ithal edilmiştir.¹⁸ Ancak, Bâb-ı Âlî’nin askere alma sistemi kontrol altına alma çabası, Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarının yerel güçlerinin sosyo-ekonomik nüfûzlarını çok daraltacak olması bu yönetime karşı koymalarına yol açtı. Nitekim Gümüşhane Sancağı müftüsü, kadısı ile vücûh ve erkânından temsilciler, 14 Mart 1847 (H. 26 Ra. 1263) tarihinde Trabzon Valisi Halil Paşa’yı (1846-1847) ziyaret ettiler. Amaçları sancaklarının Trabzon Eyaletin’den “ifrazıyla kema-fi-s-sabık” Hazine-i Âmire’ye ilhak veya Maliye Nezâreti tarafından tayin edilecek müstakil bir memur tarafından idare edilme talebini iletmektir. Gümüşhane maden-i hümâyûnu ileri gelenlerinin arzuhallerine yansıyan gerekçelerinden birisi, Gümüşhane kazalarının on beş sene önce Darphâne-i Âmire’den gönderilen müstakil bir memur tarafından yönetilirken sonradan Trabzon’a ilhakıyla vali tarafından tayin edilen bir kaymakam tarafından idare edilmeye başlanmasından sonra sancaklarının işleri dolayısıyla gitmek zorunda oldukları eyalet merkezi

¹⁷ 1843 yılında Tersane-i Âmireye bağlanan mahallerin nüfusunun miktarı: Gelibolu Sancağı: 15.247; Bolu Sancağı: 12.673; Kastamonu Sancağı: 37.519; Viranşehir Sancağı: 19.087; Kocaeli Sancağı: 6.903; Canik Sancağı: 38.032; Trabzon Sancağı: 92.797; Ünye Kazası: 21.403 Ordu Kazası: 24.720. BOA. İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.) 10/ 206/1 (28 C. 1259 / 26 Haziran 1843). 1843 yılında ordu bölgelerine bağlanan sancak ve eyaletlerin isimleri ve nüfusları yayınlanmıştır. Heinzelmann, 2009:275-277.

¹⁸ BOA. Cevdet Askeri (C. AS),1016. 44506/1/1-2 (3 R. 1262 / 21 Mart 1846).

ile aralarındaki mesafenin fazla olmasıydı. Diğer bir şikayetleri ise vali tarafından gönderilen mübaşirlerin “hizmet-i mübâşiriye ve konak maddelerinden” dolayı gereksiz masraf yapmaları ile vali tarafından gönderilen memurun kendi fayda ve kazancına bakarak maden ile ilgilenmemesi şeklindeydi.¹⁹

Gümüşhaneliler'in talepleri makûl görünmekle birlikte, ileri sürdükleri gerekçeler neden yirmi yıl beklediklerini açıklamamaktadır. Nitekim arzuhallerde yazılan şikayetlerin ne kadar gerçeğe örtüştüğü; Gümüşhane'nin Trabzon'dan ifrâz edilmesi taleplerinin öncesi ve sonrası ile ilgili yazışmalardan anlaşılmaktadır. Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancaklarının, Anadolu Ordusu'na ilhak edilmesini takiben nüfus bilgilerinin güncellenmesi için görevlendirilen Miralay Hafız Bey ve Kaymakam Mustafa Neşed Bey nüfus tahririne başladığında; Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî ileri gelenleri bir “koalisyon” oluşturarak, Trabzon Valisi Halil Paşa'ya neden Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancaklarının Anadolu Ordusu'na ilhak edilmemesi gerektiğini açıklayan bir layiha taktim ettiler. Layihaya göre, aslında Tersane-i Âmire'ye bağlı olan Gümüşhane ahalisine, başta Gümüşhane madenleri olmak üzere, Keban, Ergani ve Espet madenlerinin balta, beristat, şekekçi, çağılıcı, kömürcü gibi amale ihtiyacını karşılamaları nedeniyle bir “usûl-i serbestiyet” tanınmış ve bu ağır hizmetleri karşılığında asker istenmesinden “sarf-ı nazar” oluna gelmişti. Ancak Ordu-yı Hümâyûn dairesine bağlanmaları halinde her sene asker vermek zorunda kalacaklarından mevcut nüfusları ile Darphâne-i Âmire'nin gelirlerinin tahsiline sekte vuracağı gibi, madenlere karşı olan mesuliyetlerini de yerine getirmeleri mümkün olamayacaktı. Kezâ Karahisar-i Şarkî Sancağı ahalisinin de gerekçeleri Gümüşhaneliler ile hemen hemen aynıydı.²⁰

1847 tarihinde sancakların ileri gelenlerinin “maden-i mezkûreye olan hidamat-ı lazimelerine bir gün sekte gelmemek üzere kendilerine asakir-i bahriyye misilli asakir-i berriye mütalebesinden sarf-ı nazar olunması” ile Maliye Nezaret'i'nden müstakil bir memur tarafından yönetilmesini veya Darphâne-i Âmire'ye ilhakını talep eden arzuhali ve layihası hem Meclis-i Vâlâ'nın hem de Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin gündemine taşındı.²¹ Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, ahalinin talebine bir cevap vermeden önce durumu o sırada Trabzon valiliğine tayin edilen ve hâlâ İstanbul'da bulunan İsmail Ragıp Paşa (1847-1848) tarafından araştırılmasına karar verdi. İsmail Ragıp Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tahriratta eyalette Tanzimat-ı Hayriyye usûlünün icra edileceğini ifade ederek sancakların Maliye Nezaretine veya Darphâne-i Âmire'ye bağlanmasını mahzurlu bulduğunu belirtmiş ve Trabzon'a ulaştıktan sonra yapacağı tahkikatın beklenmesini tavsiye etmiştir. Dâr-ı Şurâ-yı Askerî ise kararını çok daha çabuk vermişti. Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî ahalisinin askerlikten müstesna tutulması veya bunların af olunmalarının kabul edilemeyeceği sadrazama bildirildi ve Trabzon valisine de bu minval üzerine cevap verilmesini istedi.²²

İsmail Ragıp Paşa, Trabzon'a varduktan sonra, İstanbul'a gönderdiği takririnde; Gümüşhane vücûhunun 1847 tarihli arzuhallerindeki şikâyetlerini hatırlattıktan sonra, Gümüşhane'ye Deriş Paşa'yı tayin ettiğini belirtmiş ve Tanzimat-ı Hayriye gereği meclis kurularak sancağın “mahallinden reviyet” olunduğunu, sadece Gümüşhane değil az çok Trabzon'a işi düşen diğer kazaların işlerinin de ellerinden geldiğince görüldüğünü yazmaktaydı. İsmail Ragıp Paşa'ya göre, Gümüşhane Sancağı'nın Trabzon'dan “tefrîk edilmesi câiz” değildi. Çünkü, sancak, eyaletin tam ortasında, kazalarının bir tarafı Sürmene, bir tarafı Karahisar-i Şarkî ve diğer tarafı sahile yakın olan Ordu kazaları olduğu için müstakil idaresi Tanzimat uygulamasına aykırı olacaktı. Ayrıca Vali Paşa, Gümüşhane'nin varidatının yetersiz olması nedeniyle Trabzon'dan külliyetli akçe harcanmakta ve sancak ahalisinin vergi ve temettuatı layıkıyla anlaşılmadığını-

¹⁹ BOA. Bab-1 Asâfi Mektubi Kalemi (A. MKT.), 71/ 66 (2 Ra. 1263 / 14 Mart 1847).

²⁰ BOA. C. AS, 1016./44506/2/1 (3 R. 1262 / 21 Mart 1846).

²¹ BOA. A. MKT, 74/60 (4 Ra. 1263 / 2 Mart 1847).

²² BOA. Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.), 11. 64_ 3 (24 Ca. 1263 / 10 Mayıs 1847).

dan müstakil bir memur atanmasını uygun bulmadığını belirtmiştir. Trabzon valisinin tahkikatına göre, Gümüşhane ahalisinde bu aralık hiçbir şikâyet olmadığı halde Gümüşhanalı Hacı Ahmed Efendi sancağın naipliğine talip olmuş ancak ahalî, mevcut naipten memnun olduğu için talebi kabul edilmemişti. Bunun üzerine Hacı Ahmed Efendi İstanbul'a giderek orada bazı kişileri arzuhal vermek için tahrik ettiği rivayet edildiğini haber alan Trabzon Valisi, eğer Gümüşhane ahalisi tarafından öyle bir mahzar taktim olunmuş ise mühürleri bulunanlardan sebebi ve hikmeti sual olunmak üzere arzuhal ve mazbataların tarafına gönderilmesini ricâ ediyordu. İsmail Rağıp Paşa takririnin sonunda, "yoluna ve usûlüne konulmuş olan bir eyalet-i cesime şirazesinin böyle bir iki mahal-i fesâda eyaletin birkaç muzır kişinin çıkardığı fesâd yüzünden bozulması"nı uygun bulmuyordu²³. Yerel seçkinler toplumsal ilişkiler ağını kullanarak taşra idaresine müdahale çabalarında istediklerine ulaşamadılar ve Gümüşhane, Trabzon Vilayetine bağlı bir sancak olarak kalmaya devam etti.²⁴

Tablo 1. 1847 Tarihinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye Bağlı Sancak ve Kazalar²⁵

Sancak	Kaza	Sancak	Kaza
Trabzon	nefs-i Trabzon	Canik	Kavak
	Giresun		Çöreği
	Keşab		Fenaris
	Polathane ma' Akçaabad		Keşderesi
	Sürmene		Serkeş
	Vakf-ı Kebir		Meydan
	Hemşin		Efraz
	Görece		Samsun
	Of		Ünye
	Karadere ve Andırı		Fatsa
	Rize		Terme
Karahisar-i Şarkî	Ordu nam Bayramlı	Gönye	Akçay
			Çarşamba
			Madenkapı
			Ayvacık
			Ökse
			Cevizderesi
			Armutili
	Arhavi		
	Atina		
	Batum ²⁶		

²³ BOA. A. MKT, 92,52 (23 B. 1263 / 8 Temmuz 1847).

²⁴ II. Abdülhamid döneminde yerel seçkinlerin; Trabzon Vilayeti'nin sancak, nahiye ve kazalarının mülkî yönetimi ve taksimatına aralarındaki toplumsal ilişkiler ağını kullanarak nasıl müdahale ettiklerini ve idarî birimlerin oluşması veya çözülmesinde ne kadar etkili bir rol oynadıklarını Trabzon merkez, Canik, Lazistan ve Gümüşhane üzerinden örneklendirmiştir. Özdiş, 2008.

²⁵ BOA. A. MKT, 75/ 30 (18 R. 1263 / 5 Nisan 1847). BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), 92/1993 (26 C. 1263 / 12 Mayıs 1847).

²⁶ Deniz Tarihi Arşivi (DTA.) Şurâ-yı Bahriye (Şub. d.), 1835/ 90 (25 M. 1265 / 11 Aralık 1848).

Tablo 2. 1847 Tarihinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Anadolu Ordusuna Bağlı Sancak ve Kazalar²⁷

Sancak	Kaza	Sancak	Kaza
Karahisar-i Şarkî	Nefs-i Karahisar-i Şark	Gümüşhane	Milas
	Akşehir		Maçka
	Yakacık		Torul
	Gevezid		Tirebolu
	Alucra		Kelkid
	Ferik		Kürtün-i Bâlâ
	Suşehri		Kürtün-i Zîr
	Koyulhisar		Kavkas
	İskefsir		Harşud

Ancak bu taksimat hem Gönnye hem de Gümüşhane sancaklarında ortak bir sonuca yol açmıştı. Trabzon valisi Hayreddin Paşa'nın (1848-1850) Meclis-i Bahriyye'ye gönderdiği takrirde; "Trabzon eyaleti dahilinde kâin Gümüşhane sancağı ve Tirebolu kazasının mevkice münasibi ve ahalisinin denize ülfeti cihetiyle Bahriyye dairesine ve Gönnye Sancağı kazalarının dahi kezalik münasib mevkiesi cihetiyle Berriye dairesine ithal olunmasında muhassenat-ı a'dide derkâr iken bunun aksi olarak Gönnye sancağı kazaları Bahriyye Dairesine ve Gümüşhane ve Tirebolu kazalarında dahi Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu dairesine idhal olunmuş" olması nedeniyle ahalinin "tevhuş ve ictinab" ettikleri için askerlik yaşına gelen pek çok kişi memleketlerinden "terk-i vatan" ederek firar etmişlerdi. Görele, Rize, Of ve Sürmene kazası ahalisinden pek çok hane maden hizmetlerinde "müstahdem olanlar muaf oldukları cihetiyle" askerlikten kurtulmak için arazi tedarik ederek her iki tarafın nüfus defterlerine kaydolmuşlardı. Ayrıca Trabzon Sancağı'nın Tersane-i Âmire, Gümüşhane Sancağı ise Anadolu Ordusu dairesinde olduğu için kur'a-i şer'iyye icra edilirken hangi ordu bölgesine dahil edileceği de sorun olmuştu.²⁸ Bu nedenle Hayreddin Paşa, memleketlerini terk eden kişilerin geri döndürülmesi için; Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazasını Bahriyye Dairesine ve nüfusça muadili olan Batum, Çürüksu, nefis-i Gönnye, Arhavi, Hopa ve Atina kazalarının bağlı olduğu Gönnye Sancağı'nın Anadolu Ordusu Dairesi'yle becayiş edilmesini teklif etmiştir.²⁹ Hayrettin Paşa'nın bu takririni üzerine Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazasının Tersâne-i Âmire Dairesi'ne; Gönnye Sancağına bağlı Batum, Çürüksu, nefis-i Gönnye, Arhavi, Hopa, ve Atina kazalarının Anadolu Ordusu Dairesi'ne becayiş edilmesi için Meclis-i Bahriyye'den kaleme alınan müzekkere ve Serasker Rıza Paşa'nın tezkiresi sonucunda 1850 (H. 1266) tarihinde Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazası Tersane-i Âmire Dairesine ve Karahisar-i Şarkî ile Gönnye sancağına bağlı kazalar Anadolu Ordusu Dairesi'ne bağlanmıştır.³⁰

Lazistan Sancağı'ndan Anadolu Ordusu'na nakl olunan nüfusun yerine Kura-yı Seb'a kazası 26 Mayıs 1859 tarihinde Bahriyye Dairesi'ne ilhak edilmiş, "yalnız hususat-ı mülkiyesi birleştirilip el haleti hazi nüfusu tefrik olunamamış"tı.³¹ Bu nedenle kazada kur'a usûlü uygulanmadan

²⁷ BOA. İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.), 15/326 (7 Ş. 1264 / 9 Temmuz 1848). BOA. İ. MSM. 10/ 206 /1 (28 C. 1259 / 26 Temmuz 1843). BOA. İrade Dahiliye (İ. DH.) 216. 12678 lef. 1 (5 Ş. 1266/ 15 Haziran 1850). "Anadolu-ı Ordu-yı Hümâyûn Dairesinde bin ikiyüz altmış altı senesine mahsuben icra olunacak kura-yı şer'iyyeye dair usûl-i vech ile icab eden evamir-i aliyeye tasdir buyrulmak üzere dâire-i mezkûre kazalarının defteridir". Bkz. BOA. İ. DH, 216/12678 (5 Ş.1266 /16 Haziran 1850). "Anadolu Ordu-yı Hümâyûn Dairesinde olup da zirde muharrer eyaletten Asakir-i Nizâmiye-i Şahane zabitanlarıyla mahallerinde bulunan redif zabitanları altmış sekiz senesine mahsuben kur'a-i şer'iyyesine memur buyrulacak zabitan-ı mumaiylehin bir kita cedvelidir.". BOA. İ. DH, 254/ 15662/6 (12 N. 1268/ 30 Haziran 1852).

²⁸ DTA. MB. d, 1835/ 141 (21 R. 1266 /6 Mart 1850).

²⁹ DTA. MB. d, 1835/ 161 (25 Ca. 1266 / 8 Nisan 1850).

³⁰ BOA. Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD.) 18/75/1/1 (10 B. 1266 / 28 Mayıs 1850). Gümüşhane Sancağı'nın Anadolu Ordusu dairesinde iken H. 1267 tarihinde Gönnye Sancağı ile mübadele oluşuna dair kayıt için bkz. DTA. ŞUB, 1863 /62 (15 Za. 1273 / 7 Temmuz 1857).

³¹ BOA. Meclis-i Vâlâ Evrak (MVL.), 583. 78_1 (27 Za. 1275 (28 Haziran 1859). BOA. MVL, 11. 64 (21 M. 1276/20 Ağustos 1859). Kura-yı Seb'a Erzurum Eyalatı'nın İspir kazasına on altı saat uzaklıktadır. Ancak "... sengistan ve dağınık ve

önce nüfus kayıtlarının birleştirilmesi gerekiyordu. 1860 Haziran ayında, Kura-yı Seb'a'nın nüfus tahririyle görevlendirilen Asâkir-i Bahriyye Miralayı Mehmed Emin Bey, kaza merkezi olan Kolyad'a ulaştı.³² Ancak Mehmed Emin Bey'in 23 Haziran 1860 (H. 4 Za. 1276) tarihinde Trabzon Valisi'ne yazdığı tahririn suretinden anlaşıldığı kadarıyla, Bâb-ı Âli'nin tek amacı sadece nüfus sayımı yapmak değildi. Çünkü bölgede uzun zamandır devlet otoritesinin sağlanması konusundan ciddi sorunlar yaşanmaktaydı.³³ Nitekim Mehmed Emin Bey raporunda, Rize'den Kolyad'a gelinceye kadar yol üzerinde uğradığı kuralarda karşılaştığı ahaliden özellikle Ekşioğulları'nın işledikleri cinayet ve soygunlardan dolayı can ve mallarından emin olmadıklarını kendisine ifade ettiklerini bildirmektedir. Ayrıca bölge ahalisi arasında eşkıyalık hadiseleri sebebiyle “gördükleri rencideden nâşi kendileri dahi tebdil-i hali ve etvar iderek adeta hükümeti saymamak istedikleri” rivayet olunmaktaydı. Diğer taraftan Emin Bey, bölgede ki kur'a firarilerinin de Ekşioğulları'na “mütâbaat” ettiğini ancak Of müdürü Osman Ağa'nın bunlardan bir miktarının ele geçirildiğini kaydetmektedir³⁴. Bu noktada Mehmed Emin Bey'in Rize ağalarından Ekşioğulları ve konakları hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

“ (...) bu taraf da Ekşioğulları familyası namıyla yüz neferden müteceviz eşhası muzırca olub bunların meskenleri begayet yüksek tepelerde sarb ve kayalık mahallerde taşdan mamul ve etrafı bütün mazgalla ve müteaddid kulelerle havi ve adeta cism-i tabya ve istihkamat misillü olup kendüleri ise daima civar karyeler ahalisinin emval ve eşyası gasb ve garet ve tesaduf ettikleri yolcu vesaireye dahi îsal -ı hasâret etmekte ve ara sıra katl-i nüfus etmek ve kendilerine ağani etmeyenlerin dahi hanelerini yakmak gibi enva'i fezahata cesaret etmekte ve gezdikleri yerlerde karıları bile müsellehan beraber bulundurmakta oldukları ...”³⁵

Emin Bey'in tespitlerine göre, bölgede yukarıda tarif ettiği tarzda Ekşioğulları'na ait otuz kadar hane vardır. Bunların yedisi Kolyad karyesi dağında, diğerleri ise aynı civarda sarp mahallerde dağınık olarak bulunmaktadır. Bu nedenle bölgeye asker sevk edilerek öncelikle ibret olması için bu yedi hane yıkılmalıydı.³⁶ Ancak Mehmed Emin Bey'e göre, bu da yeterli olmayacaktır. Çünkü ileride Osman Ağa ve askerleri Kura-yı Seb'a'dan ayrıldıktan sonra çıkacak bir karışıklık Rize, Hemşin ve Of havalisine de sirayet ederek buraların kur'a neferatının dahi firar etmesine neden olabilirdi. Ortaya çıkacak böyle bir durumun Tersâne-i Âmire'nin kur'a mürattebatına halel getireceği de aşikârdı.³⁷ Bu nedenle Emin Bey, Osman Ağa ve askerleri bölge-

-----
ahalisi müteşettitü'l hal ve müteferrik bir mahal olan” kaza, H. 13 B. 1269 (22 Nisan 1853) tarihinde “*bâ mazbata vuku'bulan arz ve inhâ üzerine ol vechle tesviyesi hakkında irade-i âliyye şeref vürud ederek*” Rize kazası dahilinde Velku, Kolyad ve Kafkame Deresi tabir olunan mahal ile Of kazasına tabi Kabse, Varda ve Hemşin kazasına bağlı Cimil kazaları birleştirilerek kurulmuştur. BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.), 420. 18419/3/1 (27 Z.1275/ 28 Temmuz 1859). Kura-yı Seb'a kazasının Bahriyye Dairesi'ne dahil edilmesiyle ilgili arz tezkeresi için bkz. BOA. İ. MVL, 420/ 18419/5/1 (25 L. 1275 / 26 Mayıs 1859).

³² BOA. İ. DH; 458/ 30477/3/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

³³ Eşkıyalıklarıyla nam salmış Ekşioğulları'nın yağma ve cinayet gibi eylemleri nedeniyle bölgede büyük bir huzursuzluk yaşanmakta olduğundan bölgede birkaç senedir vergiler toplanamıyordu. Rize Müdürü Mehmed Bey ile Erzurum Valisi Vecihi Paşa iş birliği yaparak İspir üzerine kuvvet sevk edilmek suretiyle Ekşioğulları yakalandıktan sonra kontrol altına alınan bölgeden birkaç senedir toplamayan vergiler tahsil edilebilmiştir. BOA. İ. DH, 355/23412/1/1 (Gürre-i Z. 1272 / 3-10 Ağustos 1856). 1856 yılında Rize ahalisinin Bâb-ı Âliye yazdıkları mahzârda Kura-yı Seb'a, Of, Hemşin ve Rize civarında ortaya çıkan eşkıyalık olaylarından dolayı adı geçen kazaların Rize kazasına ilhak edilmesi ve kaymakamlığa tahvil edilmesini talep etmişlerdi. BOA. Sadaret Mektubi Kalemi ve Deva'ir Evrakı (A. MKT. NZD.) 183/17 (19 Ş. 1272/ 25 Nisan 1856).

³⁴ Kura-yı Seb'a'da yaşanan olaylar Ekşioğulları'nın kur'a firarilerini himaye etmesinin tek örneği değildir. Rize kazasının altı karyesinin idaresinin Ekşioğulları'nda olduğu sırada gerçekleştirilen 1849 kur'a uygulaması sırasında da “*esnân-ı askerî*”de bulunanlar kur'a meclisine davet edildikleri halde gelmemiş, ertesi sene “*esnâna tecavüz*” edenler redife nakletmek istenildiğinde de yine hiç kimse gelmemişti. BOA. Sadaret Mektubi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.), 24/42 (25 N. 1266 / 4 Ağustos 1850).

³⁵ BOA. İ. DH, 458/30477/3/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

³⁶ Merkezî yönetim Mehmed Emin Bey'in tavsiyesini dikkate almış olması ki H. 12 R. 1277 (28 Ekim 1860) tarihinde Trabzon Valisi ve Maliye Nezâreti'ne yazılan taktirde bu yedi konağın tamamen imha edildiği bildirilmiştir. BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL), 121/73 (12 R. 1277 / 28 Ekim 1860).

³⁷ BOA. İ. DH, 458/30477/4/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

deyken nüfus tahririnin ve kur'a uygulamasının birlikte yapılmasını Trabzon Valisi Ahmed İzzet Paşa'ya tavsiye etti³⁸. Ahmed İzzet Paşa'nın, Kapudân-ı Derya Damat Mehmed Ali Paşa'ya (1858-1863) yazdığı tahrirde nüfus sayımının on beş güne kadar tamamlanabileceğini ifade ederek gerek kaza meclisinin mazbatasını gerekse Emin Bey ve Osman Ağa'nın tavsiyesi gereği nüfus tahririnin tamamlanmasıyla beraber kur'a usûlünün uygulanması için izin istemiştir.³⁹ Bu sırada Kaptan Paşa, Sadaret'e yazdığı tahrirde "ahalisi şimdiye kadar taht-ı nizâm görmemiş ve mua'mele-i hükümeti anlamamış bir takım adamlar olarak" bunların ıslahatı için görevli memurlar orada iken kur'a-i şer'iyyenin icrâ edilmesinin münasip olacağını ancak kazanın nüfusu Tersânece meçhul olduğundan nüfus tahriri tamamlanınca kur'adan müstesna olanlar ayrıldıktan sonra "esnân-ı askeri erbabından beher on neferde bir nefer" olmak üzere kur'a usûlünün icra edilmesi yönünde fikir beyan etti.⁴⁰ Kaptan Paşa'nın bu görüşü Sultan Abdülmecid tarafından uygun bulunarak 21 Temmuz 1860 (H. 2 M. 1277) tarihinde onaylanmıştır.⁴¹

Tablo 3. Tersâne-i Âmire Dairesine İlave Edilen Kura-yı Seb'a Kazasına Bağlı Karyeler

Rize'den Ayrılan Karyeler	Of'dan Ayrılan Karyeler	Hemşin'den Ayrılan Karyeler	İspir'den Ayrılan Köyler
Kafkame (Çağırnkaya) Bâlâ/Pila Korum (Cevizlik) Kolyad (Bayırköy) Vane (İlca) Komes (Şimşirli) Mize (Rüzgârlı) Velku (Yağcılar) Ethone (Gürdere) Manle (Kirazlı) Homeze (Demirkapı) Kabise (Ayvalık)	Kabse (İhlamur) Varda (Güneyce)	Cimil Aşağıköy Cimil Ortaköy Cimil Başköy	Haya (Eskice) Anzer (Ballıköy) Mahura (Tozköy) İksenet (Diktaş) Petran (Meşeköy) Cevatos (Yeralma) Vilku (Dereköy) Kabahor (Gölyayla) Kökhser (Sivrikaya)

4. Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Kur'a Usûlüyle Asker Alımında İlk Deneyimler

Trabzon Sancağı'nda 1848 tarihinde Tersâne-i Âmire'ye asker celbi için ilk kur'a uygulanması sırasında Akçaabad'dan doksan bir,⁴² Tonya'dan yirmi yedi⁴³ ve Of'tan doksan nefer⁴⁴ ayrıca, Akçaabad kazasına bağlı Mula karyesi hanedanzâderinden Hacısalihzâde Hasan Ağa, Sürmene hanedanzâdelerinden İsmail Çebizâde Tahir Ağa'nın küçük oğlu Hasan Ağa, Hacı Alizâde Ömer Ağa'nın mahdûmu Emi Ağa, İsmail Ağa'nın oğlu Mikdâd Ağa ile Memiş Ağa'nın mahdûmu Cafer Ağa ile Of'da on dört hanedanzâde "bilâ kur'a" asker yazılmışlardı. Trabzon Valisi Hayreddin Paşa'ya (1848-1849) göre, ahali ve hanedanzâdelerin gönüllü olarak asker olmaları bu kazalarda kur'a maslahatının çok kolay bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olmuştu.⁴⁵ Bu örneklerde görüldüğü gibi, bölgeden ilk kez kur'a usûlüyle asker celbine başlandığında bölgenin yerel seçkinlerinin devlet görevlilerine yardımcı olması Trabzon Valisi'nin işini bir hayli kolaylaştırmış gibi görünmektedir. Fakat merkezî hükümetin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin "mülga derebeyleri"ni kaza müdürlüklerine tayin etmesi kimi zaman kur'a usûlünün normal işleyişini alt üst ediyordu. Of ve Sürmene kazalarının kur'a bakayasını Tersâne-i Âmire'ye celp etmekle görevlendirilen Riyâle-i Hümayûn Ahmed Bey'in Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tahrirde Of ve Sürmene kazası müdürleri Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın H. 1268 ile 1271 tarihleri arasında kur'a

³⁸ BOA. İ. DH, 458/30477/1/1 (3 Z. 1276 / 22 Haziran 1860).

³⁹ BOA. İ. DH, 458/30477/7/1 (7 Z. 1276 / 26 Haziran 1860). Bu arada Kolyad, Velku, Kökhser ve Kabahor karyelerinin nüfus sayımları tamamlanmıştır. BOA. İ. DH, 458/30477/8/1 (10 Z. 1276) / 29 Haziran 1660

⁴⁰ BOA. İ. DH, 458/30477/10/1 (26 Z. 1276 / 15 Temmuz 1860).

⁴¹ BOA. İ. DH, 458/30477/11/1 (2 M. 1277 / 21 Temmuz 1860).

⁴² BOA. İ. DH, 183/10100/3 (16 Za. 1264 / 14 Ekim 1848).

⁴³ BOA. İ. DH, 182/10074/1 (22 Z. 1264 / 19 Kasım 1848).

⁴⁴ BOA. A. MKT, 90/67/1 (21 Ca. 1265 / 14 Nisan 1849).

⁴⁵ BOA. İ. DH, 190/10671 (17 R. 1265 / 13 Mart 1849). DTA. MB. d, 1835/22 (22 R. 1265 / 17 Mart 1849).

isabet eden üç kişiden iki yüz elli, iki kişiden üç yüz ve bir kişiden dört yüz kuruş; Şatıroğlu Vahid Bey'inde redif tezkeresi vermek için Husuoğlu İsmail'den bin kuruş rüşvet aldığı iddia edilmişti.⁴⁶

Canik Sancağı'nda kur'a usûlünün uygulanması sırasında hem uygulayıcıların hem de ahalinin "nizâma mugâyir" davranışlarıyla da karşılaşılıyor değildi. Canik Sancağı'nın 1852 tarihine mahsuben kur'a usûlünü tatbik etmek üzere görevlendirilen Miralay İsmail Bey, Bahriyye Ceridesi'nden gönderilen kur'a defterinde "esnân-ı askeri"de bulunan otuz beş neferden yedi neferi henüz "esnân-ı askeri"de olmayan kardeşlerine "kur'a keşide" etmiş ve bu kişilerin isimlerine de kur'a isabet etmişti. Ayrıca, ismine kur'a isabet etmiş olan Serkeş kazası ahalisinden Sarahioğlu Hüseyin'in yerine, Marazoğlu Abdullah'ı "sehven" ve Keşderesi ahalisinden Mustafa bin İbrahim de "bilâ kur'a" askere almıştı. İsmail Bey'in "nizâma münâfi" hareketleri bunlarla da sınırlı kalmamıştı. Ökse kazasının hissesine düşen on altı nefer yerine on bir ve Ayvackı kazası hissesine düşen otuz bir neferin yerine de otuz sekiz neferi kur'a usûlüyle askere almıştı. Canik Sancağı'ndan İstanbul'a gönderilen bu kur'a neferâtı Tersâne-i Âmire'ye ulaştıktan sonra, Bahriyye Ceridesi'nde yapılan yoklamaları sırasında kur'a memurunun yaptığı usulsüzlükler de bir bir ortaya çıkmıştı. Bahriyye Meclisi, İsmail Bey'in icrâ ettiği kur'anın usûlsüz olduğunu kabul etmekle birlikte, bir mahalde iki kere kur'a meclisi akd olunamayacağı için "esnân defteri"nde isimleri olmayan kardeşlerin şimdilik "emanet tarikiyle tevkîfini" uygun bulmuş ve Canik mutasarrıfı ile İsmail Bey'den talimatlara neden uyulmadığı konusunda açıklama istenmişti.⁴⁷

1852 tarihinde Trabzon Sancağı'nda icrâ edilen kur'a uygulamasına da rüşvet iddiaları gölge düşürmüştür. Trabzon kur'a mümeyyizi Mustafa Bey, Redif Kaymakamı Aziz Bey ve Redif katibi İsmail Bey'in ittifak ederek "esnân-ı askeri"de bulunup kur'araya dahil olması gereken neferâtı rüşvet alarak kur'aya dahil etmediklerini Bahriyye Meclisi'ne bir arıza ile bildirmişti. Bunun üzerine, sancağın "kur'asını be'r mûcib-i nizâm" icrâ etmek için Asakir-i Bahriyye Kaymakamları'ndan Reşid Bey memur tayin edildi. Reşid Bey'in yaptığı tahkikat sırasında kurulan kur'a meclisine gelen kur'a katibi Mustafa Bey, Aziz Bey'e rüşvet veren adamı görmemekle birlikte uygunsuz hareketlerde bulunduğu "tevatürünün" olduğunu, hatta bir kadının kur'a meclisine gelerek katibin yedi yüz kuruş rüşvet aldığını gördüğünü beyan ettiğini ifade etmişti. Aziz Bey hakkında oluşan "su-i zan" üzerine Bâb-ı Âlî, durumun bir kez de Trabzon Valisi tarafından tahkik edilmesine karar vermiştir.⁴⁸ Nitekim Bâb-ı Âlî, Ocak 1858 tarihinde, Trabzon, Canik, Ordu ve Gümüşhane sancaklarının mutasarrıf ve kaymakamlarına, H. 1267 (1851) senesinden H. 1272'ye (1855) kadar gönderilmeyen pekçok kur'a bakayasının kaza müdürleri ve meclis âzaları tarafından saklandığının tespit edildiğini ve "kur'a nizâmına külliyyen mugâyir" olan bu durumun "süfun-ı hümayûn-ı donanmanın tertibat-ı askeriyyesine halel vermekte olduğundan" bakaya neferâtının her nerede ve kimin yanında ise buldurularak Tersâne-i Âmire'ye celp edilmesi için emir göndermişti.⁴⁹

Anadolu Ordusu için Gümüşhane Sancağı'nda ilk kur'a usûlü, 1848 tarihinde uygulandı. Ancak Trabzon Valisi İsmail Ragıp Paşa, Bâb-ı Âlîye gönderdiği tahriratta nüfus sayımının eksikliği nedeniyle kur'a usûlünün icrası sırasında "esnân erbabına" karşı haksızlık yapıldığından söz etmiş, ama bu haksızlığın mâhiyeti hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Bunun üzerine, Anadolu Ordusu Müşiri'nin Gümüşhane Sancağı'nda nüfus tahririnin yeniden yapılması için Meclis-i Vâlâ ve Serasker ile yapılan yazışmadan sonra, Anadolu Ordusu Müşiri tarafından kaymakam rütbesinde bir memur gönderilerek nüfus sayımının yeniden yapılması için emr-i

⁴⁶ BOA. MV, 310/ 59/1/1. BOA. MV, 310/ 59/3 (18 L. 1273 / 11 Haziran 1857).

⁴⁷ Canik Sancağı'nda H. 1268 senesine mahsuben İsmail Bey marifetiyle "bâ kur'a ahz olunan seksen sekiz nefer" Taif vapuruyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. DTA. MB. d, 1842/85 (10 B. 1268 / 30 Nisan 1852). DTA. MB. d, 1839 / 80 (6 Ş. 1268 / 26 Mayıs 1852). DTA. MB. d, 1839/ 87 (26 Ş. 1268 / 15 Haziran 1852).

⁴⁸ DTA. MB. d, 1840/ 205 (24 Ca. 1268 / 16 Mart 1852).

⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM, 125/2 (8 Ca. 1274 / 24 Ocak 1858).

âli çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁰ Ertesi yıl Gümüşhane Sancağı'nın Tirebolu kazası kaymakamı Mehmed Tefvik Bey, H. 1264 (1848) tarihine mahsuben kur'a usûlünün hiçbir uygunsuzluk olmadan gerçekleştirildiğini bir tavrile Bâb-ı Âlî'ye bildirmiştir. Hatta sancaktan toplanan 563 kur'a askerine ilave olarak "askerliğe derkâr olan meyl ve hahişleri iktizâsunca" otuz bir nefer gönüllü olarak asker olmuştu.⁵¹ H. 1264 (1848) tarihinde Karahisar-i Şarkî Sancağı'nda da kur'a uygulaması gerçekleştirilmiş ancak toplanan kur'a neferâtının bu sene için Tersâne-i Âmire'ye gönderildiğini belirtmek gerekir.⁵² H. 1274 (1858) tarihinde icrâ edilecek kur'a'da Karahisar-i Şarkî Sancağı 312, H. 1276 (1859) kur'asında ise 378 nefer olmak üzere bu iki asker celbinde bölgeden Anadolu Ordusu hissesine toplam 690 nefer düşmüştür. Ancak 1857 ile 1861 yılları arasında Anadolu Ordusu'na tahsis edilen asker toplama bölgeleri için asker celp fermanları çıkarılmadığı için bu yıllara ait bir kayıta rastlanmamıştır. H. 1278 (1862) tarihinde hazırlanan taksim cetveline göre ise Karahar-i Şarkî Sancağı'ndan Anadolu Ordusu hissesine 306 nefer düşmüştür.⁵³

Trabzon ve Gümüşhane sancaklarına bağlı Maçka ve Torul'da gizli Hıristiyan (Crypto Hıristiyan) olarak yaşayan nüfus, Osmanlı Devleti'nin 1856'da Islahat Fermanı ile din özgürlüğünü kabul etmesiyle "açığa çıkmaya" başlamıştı.⁵⁴ Şakir Şevket, 1877 tarihinde kaleme aldığı Trabzon Tarihi adlı eserinde Trabzon Valisi Ragıp Mehmed Paşa (1857-1858) zamanında başlayan bu "tanassur" hareketinden söz etmektedir:

"... Maçka'nun ahâlisinden bir takım huristiyan oldukları halde müstesnâ zamanlarda her nasılsa kendilerini İslâm suretinde göstererek bir müddet yaşamışlar ise de muahharen ya'ni Râgıb Paşa merhumun vâililikleri zamânında Hıristiyanlıklarını izhâr ile mektebde birlikte okuduğumuz ve câm'i-i şerîfde berâberce namâz kıldığımız Ahmed ve Hasan'a Nikola ve Yorgi denmeğe başlandı." ⁵⁵

Bu din değiştirme hareketinin başlaması üzerine bahriyye yoklamasında yapılan araştırmada, Torul ve Maçka'da H. 1267 (1851) senesinden 1863 (H. 1280) tarihine kadar yedi yüz elli kur'a bakayasından üç yüz altmış yedi neferin Hıristiyanlığa geçmiş olduğu tespit edilmişti. Bâb-ı Âlî' bu kişilerin din değiştirmesini "hizmet-i askeriyeden kurtulmak zu'm-ı fesadı"na bağlamıştı. Bu nedenle muafiyet taleplerinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve bedel vermiş olanlar var ise bunların da bedellerinin reddedilerek bu neferâtın Tersâne-i Âmire'ye celp edilmesi için ferman yayınlanmıştı.⁵⁶

Şubat 1850 tarihinde Gönve Kaymakamı Galip Bey ve nüfus memure Ömer Bey'in hazırladığı mazbatada belirtildiğine göre, Tersâne-i Âmire dairesinden Anadolu Ordusu'na ilhâk olunan Gönve Sancağı'nın merkezi olan Batum'da 20 Şubat 1850 (H. 7 R. 1266) tarihinde kur'a-yı şer'iyyenin icra edilmesinin ardından kur'a neferâtı, o sırada Batum iskelesinde bulunan Gülsefid korvetiyle İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan Acara-yı Sûflâ ve Ülyâ ile Maçahel ahalisi de Galip Efendi'ye kazalarında kur'a-yı şer'iyyenin uygulanmasına muhalefet etmeyeceklerine dair bir senet vermeleri üzerine Batum'da bulunan Tabur Binbaşısı Osman Beyi bu üç kazaya göndermiş ve kur'a usûlü hiçbir sorun çıkmadan gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Lazistan Sancağı'ndan 1852 yılında Anadolu Ordusu için kur'a çekilişi zamanı geldiğinde ise (Mart ayı) bazı mahaller ahalisinin istenmeyen hareketlere tevessül etmesi nedeniyle sancağın

⁵⁰ BOA. İ. DH, 185/ 10241/3 (16. M. 1265 / 13 Aralık 1848). BOA. A. MKT, 166/30 (Gürre-i S. 1265 / 27 Aralık-5 Ocak 1849).

⁵¹ BOA. İ. DH, 188/ 10504/1 (15 M. 1265 / 11 Aralık 1848).

⁵² BOA. İ. MSM, 15/326/6/1 (20 B. 1264 / 22 Haziran 1848).

⁵³ BOA. İ. DH, 491/ 33251/5/1 (19 Z. 1278 / 17 Haziran 1862).

⁵⁴ Özdiş, 2008: 96-98.

⁵⁵ Şakir Şevket, 2001: 105-106.

⁵⁶ DTA. MB. d, 1892/ 15 (17 L. 1284 / 11 Şubat 1868). Ayrıca bkz. Kurtaran, 2015: 64.

⁵⁷ BOA. İ. DH, 210/12211/3/1 (11 R. 1266 /24 Şubat 1850). Batum Sancağı'nda kur'a uygulamasının tamamlandığına dair irade için bkz. BOA. İ. DH, 210/12211/2/1 (2 Za. 1266 / 9 Eylül 1850).

⁵⁸ BOA. İ. DH, 220/13012/1/1 (7 N 1266 / 10 Haziran 1850). Anadolu Ordusu Dairesi'ne ait kazaların defteri için bkz. BOA. İ. DH, 216/ 12678/1/1.

düzeninin bozulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Lazistan mutasarrıfının kur'a uygulaması başlamadan önce ahaliyi kıskırtan yetmiş seksenden fazla kişiyi yakalayarak etkisiz hale getirmiş olduğunu ifade etmesi, ahaliyi hizaya getirerek kur'a usûlünü gerçekleştirmeye matuf bir önlem olarak yorumlanabilir.⁵⁹ Nitekim 1852 yılının Mayıs ayında Lazistan üleması ve ileri gelenlerinin Sadaret'e gönderdikleri mahzarda, Lazistan Sancağı'nın merkezi olan Batum kazasına bağlı karyelerin "birkaç sa'at içine bağdan fil çıkar gibi" ve yine Çürüksu kazasının da "çitsiz ve hırultısız" kur'asının çekildiği bildiriliyordu.⁶⁰ Bâb-ı Âli, Kırım Harbi'nin (1853-1856) vermiş olduğu meşguliyetten kur'aları icrâ edilemeyen Anadolu ve Rumeli ordusu bölgelerinin "mevcûdu mertebe-i kifayeden olduğundan" alınması gereken iki yıllık hisselerinin af edilerek 1858 (H. 1274) tarihi itibarıyla kur'a çekilmesine karar vermiştir.⁶¹ 1859 (H. 1275) senesine mahsuben Anadolu Ordusu'na ait asker toplama bölgelerinden alınacak nefer sayılarını bildiren taksim defteri de 1859 (H. 1276) tarihinde hazırlanmıştır. Lazistan Kaymakamı Akif Efendi'nin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği 1 Kasım 1858 (H. 24 Ra. 1275) tarihli tahrirde, 1858 (H. 1274) senesine mahsuben Acara-yı Ülyâ kazasının kur'a keşidesinde ismine kur'a isabet eden doksan bir neferin tamamen alınmasından başka gönüllü olarak on üç ve Livana kazasında da yirmi sekiz neferin silk-i askerîye dahil olduğu bildirmiştir.⁶² 1857 ile 1861 yılları arasında Anadolu Ordusu'na tahsis edilen asker toplama bölgeleri için asker celp fermanları çıkarılmadığı için Lazistan Sancağı'na ait bu yıllara ait bir kayda rastlayamadık. 1862 (H. 1278) tarihinde hazırlanan taksim cetveline göre, Anadolu Ordusu'nun "tertib-i tamı" olan yirmi bir bin nefere ulaşabilmek için, asker toplama bölgesinde bulunan yüz yedi bin dokuz yüz otuz yedi "esnân-ı askerî" erbabından "beher on üç neferde bir nefer" olmak üzere sekiz bin iki yüz seksen iki neferin kur'a usûlüyle alınması gerekiyordu.⁶³ Bu yeni asker celbinde Lazistan Sancağı'nın Anadolu Ordusu'na göndereceği kur'a neferi sayısı ise sadece beş yüz altmış dokuz kişidir.

Sonuç

1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi, Tersâne-i Âmire için nefer toplanacak mahaller olarak belirlenmiş olmasına rağmen bölgeden 1835 ile 1845 tarihleri arasında hem kara ordusu hem de Tersâne-i Âmire için asker alınmıştır. Ancak asker celbini düzenleyen hiçbir kural olmadığı için bu dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde asker tahriri gelişi güzel yapılmıştır. 1846 tarihinde Kur'a Kanunnamesi'nin kabul edilmesiyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye asker alımı için ilk kur'a uygulaması Trabzon, Gümüşhane ve Karahisar-i Şârkî sancaklarında 1848 yılında, Lazistan Sancağı'ndan Anadolu Ordusuna asker alımı için ilk kur'a uygulaması ise 1850 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

⁵⁹ Bölgede düzen sağlandıktan sonra Atina, Arhavi, Hopa, Gönnye, Batum, Acara-yı Ülyâ ve Sûflâ ile Maçahil kazalarının kur'aları tamamen icrâ edildiğine dair tahrirat için bkz. BOA. İ. DH, 252/15453 (15 B. 1268 / 5 Mayıs 1852). BOA. A. AMD, 37/63/1 (14 B. 1268 / 4 Mayıs 1852). BOA. A. MKT. MHM, 46/55 (18 B. 1268 / 4 Mayıs 1852).

⁶⁰ BOA. A. MKT. UM, 98/93 (17 B. 1268 / 7 Mayıs 1852). 1264 tarihli taksim defterinin aksine, hem H. 1266 hem de H. 1268 tarihli taksim defterinde Anadolu Ordusu için Lazistan ve Karahisar-i Şârkî sancaklarına tayin edilecek kur'a memurlarının isimlerinin boş bırakılması ve her kazaya düşen asker miktarının tek tek hesaplanmamış olması nedeniyle kur'a usûlüyle celp edilen asker sayıları tespit edilememiştir. "Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Dairesinde altmış altı senesine mahsuben icrâ olucak kur'ayı şer'iyeye ye diâr usûlü vechle icab eden evâmîr-i âliyye tastir buyrulmak üzere daire-i mezkûre kazâlarının defatiridir." BOA. İ. DH, 216/12678 (5 Ş. 1268/16 Haziran 1850). "Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Dairesi dahilinde olup zîrde muharrer eyaletten asâkir-i nizâmîye-i şâhâne zâbitanlarıylamahallerinde bulunan redif zâbitanları altmış sekiz senesine mahsuben kur'ayı şer'iyesine memur buyrulacak zâbitan mûmaileyhânın bir kıta' cedvelidir." BOA. İ. DH, 254/ 15662 (12 N. 1268 / 30 Haziran 1852).

⁶¹ BOA. İ. DH, 433/ 2831/1 (22 L. 1274 / 5 Haziran 1858).

⁶² BOA. A. MKT. UM, 331/ 74 (24 Ra. 1275 / 1 Kasım 1858). Bâb-ı Âli kaymakamın bu gayretinin "müstelzim-i mahzûyet" olduğundan taltif edilmesi için Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde neşredilmesine karar vermiştir. BOA. İ. DH, 422/ 27914 (7 C. 1275 / 12 Ocak 1859). H. 1275 senesine mahsuben H. 1276 tarihinde. BOA. İ. DH, 446/ 29474/2/1 - 3. Batum Sancağı Birinci Dairesi kur'a memuru, Dördüncü Redif Alayı dördüncü taburu binbaşısı Halil Ağa, Batum Sancağı ikinci Dairesi kur'a memuru, Piyade İkinci Alayı kaymakamı Ahmed Bey, Karahisar-i Şârkî Sancağı kur'a memuru, Süvari Dördüncü Nizâmîye Alayı Miralay Veli Bey. BOA. İ. DH, 446/ 29474/3/3- 5. BOA. İ. DH, 446/ 29474/9/1 (4 R. 1276 / 31 Ekim 1859).

⁶³ BOA. İ. DH, 491/ 33251/5/1 (19 Z. 1278 / 17 Haziran 1862).

1850 tarihinde yapılan düzenleme sonucu Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tersâne-i Âmire ve Anadolu Ordusu arasında taksim edilmiş, 1859 tarihinde Kura-yı Seba kazasının Bahriyye Dairesi'ne ilhak edilmesiyle taksimat tamamlanarak asker alım bölgeleri istikrara kavuşmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye ayrılan Trabzon, Canik, Gümüşhane, Bucak (Ordu), Giresun sancaklarına bağlı toplam elli üç kaza, kur'a usulünün uygulanması için ihdas edilmiştir. Bu da Tersâne-i Âmire'ye alınacak nefer sayısının neredeyse %70'ni karşılamaktadır. Buna mukabil Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Anadolu Ordusu için kur'a usulüyle asker toplama mahalleri olarak Karahisar-i Şarkî ve Lazistan sancaklarına bağlı yirmi üç kaza tahsis edilmiştir.

Merkezi yönetim yeni kur'a kanunnamesi ile imparatorluktaki askerliğe elverişli her erkeği belirlenmiş süre boyunca mecburi hizmete mükellef kılmıştır. Bu bağlamda kur'a usulüyle asker toplamakta yerel idarecilerin ve yerel nüfusla yakın ilişkisi olan eşrafın kilit bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Nitekim Trabzon sancağında Tersâne-i Âmire'ye ilk kur'a usulüyle ilk asker alımı sırasında yerel hanedanzâdelerin gösterdiği çabalar gönüllü asker alımında devlete yardımcı olmuştur. Öte yandan Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancakları örneğinde olduğu gibi yerel eşrafın sosyo-ekonomik ve bölgesel çıkarlarını sürdürmek adına kur'a usulünden muaf olabilmek için idari taksimata müdahale etme teşebbüsleri de olmuş ancak bu talepler merkezi yönetim tarafından kabul edilmemiştir. Osmanlı Devleti, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tersâne-i Âmire ve Anadolu Ordusu'na tahsis edilen sancak ve kazalarında bürokratik idâri mekanizmayı tam oluşturamadığı için bölgede standart bir zorunlu askerlik sistemini hayata geçirememiştir. Bu durum ahalinin zorunlu askerlikten kurtulmak için zaman zaman yerel idarecilerle de iş birliği yaparak suiistimallere baş vurmalarına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Kıtap ve Makaleler

Akbal, Fazıla (1951), "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", Ankara: *Belleten*, XV/ 60, 617-628.

Alikılıç, Dünder-Alemdar, Emrullah- Salih (2013), *Sancak, Kazâ-i Sürmene Tâbi'-i Livâ-i Trabzon Sürmene Nüfus Defteri (Sürmene-Araklı-Köprübaşı) (1834)*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.

Aygün, Necmettin (2010), "Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)", *Karadeniz Araştırmaları* (26), 36-77.

Bacacı, Sabri-Dağdelen, İrfan-Doğan, Osman (2011), *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul: Atak Matbaacılık.

Bolat, Cahide (2000), "Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Büyük, Mustafa (2011), *1831 Nüfus Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çadırcı, Musa (2011), "On dokuzuncu Yüzyılın II. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, (Ed. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Yayınları, 83-99.

Demirkol, Kurtuluş (2016), *Gölköy (Habsmana) Tarihi ve Müslim Nüfus Defteri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Gencer, Ali İhsan (2001), *Bahriye’de Yapılan İslâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Günaydın, Suat Feyyaz (2011), *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Heinzelmann, Tobias (2009), *Cihandan Vatan Savunması: Osmanlı İmparatorlu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hiçyılmaz, Murat Ümit (2015), *Çayeli’den Oyani: 1855 Arhavi-Hopa-Fındıklı Nüfus Kayıtları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

_____ (2011), *Ardeşen Nüfus Kütüğü (1842- Ardeşen Sülaleleri)*, Rize: Ardeşen Belediyesi Kültür Sanat Tanıtım Eserleri Serisi.

Hürol, Erdal (2017), *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpek, Nedim- Karagöz, Rıza- Cihat, Uslucan (2016), *Canik Sancağı Samsun Kazası’nın Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Kılıç, Orhan (2006), “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamaları Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticiler”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Belediyesi Yayınları, 33-47.

Kıvrım, İsmail (2015), *Şebinkarahisar Nüfus Defteri (1251 / 1835)*, Giresun: Giresun İl Özel İdaresi Yayınları.

Kurtaran, Muhammet Sebahattin (2015), *Osmanlı Bahriyesine Asker Alma Sistemi (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Kütükoğlu, Mübahat (1981-1982), “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure” *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatırası’ndan Ayrı Basım, C.12, 127-157.

Örenç, Ali Fuat (2013), “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 37-84.

Özdiş, Hamdi (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saydam, Abdullah (2006), “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, Ankara: *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 285-317.

Şakir Şevket (2001), *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 105-106.

Yakup, Arzu (2018), *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Yıldız, Gültekin (2009), *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları,

Yılmaz, Özgür (2014), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul: Libra Yayınları.